

THOROCZKAY GÁBOR PHD, HABIL

thoroczky.gabor@btk.elte.hu
egyetemi docens (ELTE BTK)

Megjegyzések az egri és bihari (váradi) püspökségek esetleges korai kapcsolatáról

Comments on the possible early connection between the bishoprics
of Eger and Biharea (Oradea)

ABSTRACT

The present study disputes the opinion that in the middle of the eleventh century the bishoprics of Bihar (today Biharea, Romania) and Eger formed the same diocese (this is the thesis of Gergely Buzás). The reality, on the other hand, is that Eger was a separate diocese, and the early diocese of Bihar was transferred to Várad (today Oradea, Romania) at the end of the eleventh century. Nevertheless, some data about Bishops Leodvin and Coloman suggest that in the middle and second half of the eleventh century, the dioceses of Eger and Bihar were under the jurisdiction of a single bishop (this was the opinion of László Koszta).

KEYWORDS

bishoprics of Eger, bishoprics of Biharea, 11th century

DOI 10.14232/belv.2021.1.2

<https://doi.org/10.14232/belv.2021.1.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Thoroczky Gábor (2021): Megjegyzések az egri és bihari (váradi) püspökségek esetleges korai kapcsolatáról. *Belvedere Meridionale* vol. 33. no. 1. 13–18. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Az elmúlt évtizedben több megszólalás is történt a Szent István-i egyházszervezés északkelet- és kelet-magyarországi folyamataival kapcsolatban. Ezek között – mint majd látható lesz – mind éles szemű megfigyelések, mind pedig – figyelembe nem vett ügödöntő forrásadatok miatt – rögvest érvénytelenné vált állásfoglalások is találhatóak.

Koszta László, korán elhunyt neves egyháztörténészünk egyik utolsó nagyszabású tanulmányában mind az egri, mind a bihari püspökség kialakulásával foglalkozott. Nem ő fedezte fel, de a korai magyar történelmet illető egyháztörténeti vizsgálódásokban ő kezelte súlyának megfelelően azt a két elfogulatlan, nyugat-európai kútfőt (a namuri Szent Albán-egyház alapításáról szóló forrást, illetve a lüttichi székeskáptalan halottaskönyvét), amelyek a 11. század középső harmadában élő Leodvin püspököt először bihari főpapként,¹ majd egri püspökként² emlegetik. Ugyanígy ő hangsúlyozta, hogy a magyarországi elbeszélő források pedig Kálmánt, a később Könyves melléknévvel emlegetett nagy uralkodót (1095–1116) említik még herceg korában hol egri,³ hol váradi⁴ főpapként. Koszta mindezekből azt a nagyszabású elméletet fejtette ki, miszerint az általa 1009 tájára keltezett⁵ egri püspökség feje megkaphatta az 1048 táján alapított, később is kevésbé kiépített, 1091-ben Váradra áthelyezett bihari püspökség irányítását is. Minderre, tehát két püspökség egy főpap általi irányítására német- és csehországi analógiákat is felhozott. A délen zárványként megmaradó, későbbi Zaránd megyei zombolyi főesperesség Egerhez való tartozását pedig az egri püspök ottani birtokaival magyarázta.⁶

Koszta itt összefoglalt megszólalása azon tanulmányainak sorába tartozott, amelyek a korai magyar egyházszervezetben speciális jelenségeket vélt felfedezni (ld. még Kalocsa autokefál érsekségéről,⁷ ill. Nyitra *Eigenbistumi* jellegéről⁸ közzé tett nagyszabású munkáit). Ezeket magam hol elfogadhatónak, hol pedig hibás elképzelésnek láttam.⁹

A következő megszólalás a közelmúltban történt, a már szakmai elismerést szerzett fiatalabb kutatónemzedékhez tartozó Galambosi Péter tollából. Ő – megfontolandó érveléssel – még 1000/1001 elé helyezte az Árpádok és Abák kiegyezését, amely így elképzelhetővé tette az egri püspökség korai, 1001—1003 tájára tehető megalapítását. Leodvint előbb egri, majd bihari püspöknek feltételezte, Kálmánt váradi püspöknek vélte, míg első, István-kori bihari püspöknek az 1046. évi pogánylázadásban elhunyt Buldi püspököt tartotta. Hangsúlyozta azt a – véleményem

¹ GOMBOS 1937–1938. II. 969., ÁKÍF 226.

² MARCHANDISSE 1991. 158.

³ SRH I. 419., ÍF (1050–1116) 412.

⁴ SRH I. 432–433., ÍF (1050–1116) 420.

⁵ KOSZTA 2012. 31.

⁶ KOSZTA 2014. 41–80.

⁷ KOSZTA 2013.

⁸ KOSZTA 2009. 257–318.

⁹ THOROCZKAY 2019. 3–10.

szerint továbbra is érvényes, még Hóman Bálint és Kristó Gyula megállapításain¹⁰ nyugvó – tételt, miszerint Bihar egyházmegyéje a Vata-törzs territóriumát ölelhetette fel. Egerrel nem mint az Abák központjával számolt, hanem az Aba-törzs által uralt országrész meghatározó váraitól egyenlő távolságban lévő, központi helyzetű településsel, amely így alkalmas volt a nagyki-terjedésű püspökség irányítására. A zombolyi főesperesség exklávéként való létezését pedig szintén korai egri püspökségi birtok mivoltával magyarázta.¹¹

Az időben legutolsó vonatkozó megnyilatkozás egy neves régészhez, Buzás Gergelyhez kötődik, aki két írást is szentelt a témának. Általam, lévén történész, kevés joggal vitatható megállapításokat tett az egri várban található épületmaradványok időrendjével kapcsolatban, amelyek summázata a következő: komolyabb, püspökségekhez méltó épületekkel – így székes-egyházzal – csak 1100 után számolhatunk Egerben. Ő úgy vélte, hogy kezdetben Eger és Bihar **egy és ugyanazon egyházmegye** volt, két, egymást váltó székhellyel, tehát Leodvin nem két, hanem egy püspökséget irányított. Úgy fogalmazott: „Ezt a logikus értelmezést az akadályozta meg mindaddig, hogy Pray György óta a legtöbb kutató a bihari püspökséget a váradi egyházmegye elődjeként határozta meg, a kettő között lényegében egyenlőségjelet téve, mindössze Szent László korától a püspöki székhely megváltozásával számoltak. Pedig ezt az értelmezést **a középkori források nem támasztják alá.** (Kiemelés tőlem – Th. G.) A váradi püspökség történetének legfontosabb forrása a 14. században lejegyzett váradi káptalani statútumok egyértelműen fogalmazzak: a váradi egyházat Szent László király alapította, először társaskáptalanként, majd püspökséggé emelte. Szó sem esik arról, hogy a püspökség már korábban is létezett volna más székhellyel, és László pusztán a központját helyezte volna Váradra. Ha Szent László pusztán a bihari püspökség új székhelyeként alapította volna meg a váradi székesegyházat, akkor erről a székesegyház kanonokjainak a 14. században is minden bizonnyal tudniuk kellett volna. Ezek szerint viszont nem erről volt szó, hanem arról, hogy a váradi egyházmegyét Szent László újonnan hozta létre, mégpedig olyan módon, hogy területét kiszakította a korábbi, nagy területű egri-bihari püspökségből, és Várad központtal önálló püspökséggé szervezte.” Az első váradi püspök Buzás véleménye szerint Kálmán herceg volt az 1090-es években, az egyházmegyét tehát számára hozhatták létre.

A két székhellyel bíró egyházmegye első központjának a fentiek értelmében Bihart tekintete, amelyet jóval kiépítettebbnek gondolt, mint Koszta László. 1068-ban azonban az úzok betörése elpusztította, ekkor költözhetett a püspökség másik fontos centrumába, Egerbe Leodvin. Ott is temették el, a korai rotundába (ahol tényleg igazolható egy sír). Bihart pedig végleg az 1091-i kun támadás tette tönkre, ez véglegesítette az egyházmegye székhelyét Egerben. Itt 1100 körül meg is kezdődött a reprezentatív egyházi épületek (pl. a háromhajós Szent János-székesegyház) építése.¹²

Buzás Gergely nagy elmeélel kifejtett teóriáját azonban teljességgel romba dönti egy olyan, sokak által ismert, **kora középkori, kétségtelen hitelű forrás**, amely a váradi egyházmegyét **egyértelműen** a bihari folytatásának tekinti. Ez pedig az ún. III. Béla-kori jövedelemjegyzék. Eme, a párizsi Nemzeti Könyvtárban őrzött egyik kódexben fennmaradt kútfő valamikor

¹⁰ A kérdéskörre – a kelet-magyarországi törzsi területek, „államok” és a Szent István-kori egyházmegyék megfelelésére – összefoglalóan ld. THOROCZKAY 2020. 17–18.

¹¹ GALAMBOSI 2020. 3–20.

¹² BUZÁS 2020a. 11–14. (Idézet: 13.); Uő 2020b. 101–136.

1185–1195 között keletkezett, és a Magyar Királyság és egyházmegyéinek jövedelmeit sorolja fel. A püspökök előszámlálásánál a következőt állapítja meg: „a bihari püspök, akinek a székhelyét váradinak nevezik, és akinek ezer márkája van” (*episcopum Biarch, cuius sedes dicitur Orosiensis, habet mille marcas*). Hogy a forrás jól értesült volt a magyarországi egyházmegyék korábbi központjai, elnevezései tárgyában, azt jelzi: ismeri Kalocsa és Bács kapcsolatát, valamint a csanádi (*Sunadiensis*) püspököt marosinak (*Morisensis*) is nevezi.¹³ Éppen úgy, ahogy a 11. század források említik Szent Gellért püspökségét (*Morisenus, Morenenus*).¹⁴

Mi következik a fentiekből: a kelet-magyarországi püspökségek korai történetét tehát nem lehet úgy ábrázolni, miszerint Eger és Bihar egy és ugyanazon korai püspökség lett volna, ennélfogva a Buzás Gergely által továbbszórt történet többi eleme is valószínűtlenné válik.

Az igazsághoz az állhat közelebb, miszerint létezett az egri püspökség – amelynek alapítása nyugodtan eshet az 1000/1001 utáni néhány év valamelyikére, ahogyan azt Galambosi Péter látta, és az Abák törzsének territóriumát ölelte fel – és létezett a bihari, amelynek az alapítását magam némi eséllyel Szent István utolsó éveire keltezem, és a Vata-törzs területére helyezem.¹⁵ Az kétségtől feltehető, hogy Buzás Gergely kutatásainak eredményeképpen Eger jelentős egyházi épületeinek régészeti datálása későbbre helyeződött át, mint az államalapítás évtizedei. Mindez nagyon feltételelesen azt a középkorkutatásunkban fel-felmerülő elképzelést gyámolíthatja, hogy Aba (Sámuel) királyunk (1041–1044), az Északi-középhegység előterének korábbi törzsi vezetője mégsem volt a kereszténység meggyőződéses híve (és ennélfogva késleltethette az egyházi centrum kiépülését).¹⁶

Valamit viszont kell kezdenünk azzal a zavarba ejtő jelenséggel, hogy mind a 11. század közepi Leodvint, mind a 11. század végi Kálmánt mind egri, mind pedig bihari (illetve váradi) püspökként említik a forrásaink. Erre a kérdésre a napjainkban legérvényesebbnek tűnő választ Koszta László adta meg, tehát, hogy mindkét püspök (folyamatosan vagy egy meghatározott ideig) egyszerre irányíthatta mindkét egyházmegyét. Ennek magyarázatául például jól szolgálhat a püspöki székhelyek kiépítetlensége, illetve az, hogy a 1046. évi pogánylázadás Északkelet- és Kelet-Magyarországon az egyházi struktúrákat nagymértékben tönkretette, de még más érvek is felmerülhetnek.¹⁷ Eger Zsomboly feletti joghatóság pedig Koszta László és Galambosi Péter birtoklástörténeti magyarázata tűnik a legvalószínűbbnek.

Összességül azt mondhatom, hogy a 11. századi egyházszervezetben mindenképpen számolnunk kell mind az egri, mind a bihari (később váradi) püspökségek létezésével, azonban könnyen megeshet, hogy a 11. század második felében több okból is mindkét egyházmegyét egyazon püspök irányítása alá helyezték.

¹³ BARTA – BARTA 1993. 444., ÍF (1116–1205) 283. (ford., bev., jegyz. WEISZ BOGLÁRKÁTÓL).

¹⁴ Delib. 2.; SZEGFŰ 1999. 12.

¹⁵ THOROCZKAY (sajtó alatt).

¹⁶ Aba egyházellenességét legutóbb Kristó Gyula képviselte történeti kutatásunkban a leghatározottabban: KRISTÓ 1984. 159–175., 285–299. Az 1040-es évek királyainak a kereszténységhez való viszonyára összefoglalóan ld. THOROCZKAY 2020. 77–84.

¹⁷ Koszta László nyomán a pogánylázadás következtében kialakult főpaphiánnyal magyarázta Leodvin bihari és egri püspökségét TÓTH 2019. 553, 555.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁKÍF: KRISTÓ GYULA (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged, 1999.
- BARTA GÁBOR – IFJ. BARTA JÁNOS (1993): III. Béla király jövedelmei. *Századok* 127. évf. 413–419.
- BUZÁS GERGELY (2020a): *Magyarország korai székesegyházairól*. In: SZŐCS PÉTER LEVENTE (szerk.): *Középkori egyházi építészet Erdélyben VI. Szatmárnémeti*. 7–38.
- BUZÁS GERGELY (2020b): Az Árpád-kori egri püspöki központ kialakulása. *Archaeológiai Értesítő* 145. évf. 101–136.
- Delib.: KARÁCSONYI BÉLA – SZEGFŰ LÁSZLÓ (kiad., ford.): *Elmélkedés. Gellért marosi püspök a három fiú himnuszáról*. Szeged, 1999.
- GALAMBOSI PÉTER (2020): *Az egri püspökség kezdetei*. *Egyháztörténeti Szemle* 21. évf. (2020) 2. sz. 3–20.
- GOMBOS 1937–1938.: ALBINUS FRANCISCUS GOMBOS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. I–IV. Budapest, 1937–1938.
- ÍF (1050–1116): MAKK FERENC – THOROCZKAY GÁBOR (szerk.): *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szeged, 2006.
- ÍF (1116–1205): THOROCZKAY GÁBOR (szerk.): *Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről*. Szeged, 2018.
- KOSZTA LÁSZLÓ (2009): *A nyitrai püspökség létrejötte*. *Századok* 143. évf. 257–318.
- KOSZTA LÁSZLÓ (2012): Querfurti Brúnó és Azo ostiai püspök (Két külföldi klerikus és a püspökségi szervezet továbbépítése 1009-ben). *Belvedere Meridionale* 24. évf. 4. sz. 22–40.
- KOSZTA LÁSZLÓ (2013): *A kalocsai érseki tartomány kialakulása*. Pécs.
- KOSZTA LÁSZLÓ (2014): *A bihari püspökség alapítása*. In: ZSOLDOS ATTILA (szerk.): *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban*. Nagyvárad. 41–80.
- KRISTÓ GYULA (1984): Források kritikája és kritikus források az 1040-es évek magyar történelmére vonatkozóan. *Magyar Könyvszemle* 100. évf. 159–175., 285–299.
- MARCHANDISSE, ALAIN (1991): *L'obituaire de la cathédrale Saint-Lambert de Liège (XIe–XVe) siècles*. Bruxelles.
- SRH: EMERICUS SZENTPÉTERY (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum*. I–II. Budapest, 1937–1938.
- SZEGFŰ LÁSZLÓ (1999): Még egyszer Szent Gellért prédikációiról. *Aetas* 14. évf. 3. sz. 12–21.
- THOROCZKAY GÁBOR (2019): A középkori Magyar Királyság egyházigazgatásának néhány kérdése. *Egyháztörténeti Szemle* 20. évf. 4. sz. 3–10.
- THOROCZKAY GÁBOR (2020): *A középkori Magyarország (Állam és ideológiák)*. Budapest, ELTE BTK.

THOROCZKAY (sajtó alatt): GÁBOR THOROCZKAY: The Bishoprics and Bishops of King Saint Stephen of Hungary (sajtó alatt).

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ (2019): Püspökök és püspökségek 1046-ban. A Vata-féle pogánylázadás tanúsága. In: Fedeles Tamás – Hunyadi Zsolt (szerk.): *Szent Márton és Benedek nyomában. Tanulmányok Koszta László emlékére*. Szeged – Debrecen. 540–558.